

**Упровадження нових термінів у кримінальне право України:
«колабораційна діяльність» та «пособництво державі-агресору» у межах євроінтеграції**

Рубан К. П.

*кандидат юридичних наук,
заступник начальника тренінгового центру
Головне управління Національної поліції в Херсонській області
вул. Декабристів, 5, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0002-2499-1326
vlasen777@gmail.com*

Степаненко В. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник тренінгового центру
Головне управління Національної поліції в Херсонській області
вул. Декабристів, 5, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0003-4144-2182
stepanenko.v4@ukr.net*

Ключові слова: збройна агресія, кримінальна відповідальність за пособництво ворогу у війні, військова співпраця з ворогом під час війни, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, державна зрада, злочини проти основ національної безпеки, євроінтеграція.

У статті досліджено зміст нових термінів у Кримінальному кодексі України: «колабораційна діяльність», «пособництво державі-агресору», які були включені після повномасштабної збройної агресії на територію нашої держави. Розглянуто історіографію поняття «колабораціонізм» і вплив генези останнього на формування сучасного тлумачення, і розрізнення його пособництвом державі-агресору. Надано авторську оцінку питанням кваліфікації за статтями Кримінального кодексу України: «Державна зрада» (стаття 111), «Колабораційна діяльність» (стаття 111–1), «Пособництво державі-агресору» (стаття 111–2) щодо розмежування вказаних складів злочинів, які мають різні ступені тяжкості. Українське законодавство розмежовує поняття «державний зрадник», «колаборант» і «пособник», але через таку деталізацію термінів можлива підміна понять у винесених у майбутньому вироках суду. Процеси євроінтеграції України та виконання взятих зобов'язань вимагають чіткості законів і однозначності їх дотримання. У статті зауважено, що розмивання меж між поняттями створює загрозу фактичного уникнення співрозмірного покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння. З огляду на досвід окремих країн Європи з'ясовано, що окреме поняття «колабораційна діяльність» не застосовується в юридичній площині, оскільки має здебільшого політичне значення. За діяльність колаборантів у європейських країнах передбачено кримінальну відповідальність за кваліфікацією «пособництво ворогу (або співпраця з ворогом) у війні». У результаті досліджень запропоновано переглянути наявну нову термінологію щодо злочинів проти основ національної безпеки України, узгодити її з міжнародними стандартами, з огляду на вимоги євроінтеграції нашої держави. На думку авторів, доречно залишити кримінальну відповідальність за співпрацю з ворогом під час війни у вигляді «пособництво державі-агресору» із внесенням доповнень і змін до цієї статті та про державну зраду. Водночас вилучити термін «колабораційна діяльність» із Кримінального кодексу України, у теперішньому вигляді, через дублювання понять із суміжними злочинами.

Implementation of new terms to the criminal law of Ukraine within European integration: “collaborative activities” and “assistance to the aggressor state”

Ruban K. P.

*Candidate of Law,
Deputy Head of the Training Center of the Main Directorate
National Police in the Kherson region
Dekabristiv str., 5, Mykolaiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2499-1326
vlasen777@gmail.com*

Stepanenko V. V.

*Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Training Center of the Main Directorate
National Police in the Kherson region
Dekabristiv str., 5, Mykolaiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4144-2182
stepanenko.v4@ukr.net*

Key words: *armed aggression, criminal responsibility for aiding enemy in war, military cooperation with enemy during war, collaborative activity, assistance to aggressor state, treason, crimes against foundations of national security, European integration.*

The article examines the content of new terms in the Criminal Code of Ukraine: “collaborative activity”, “assistance to the aggressor state”, which were included after a full-scale armed aggression on the territory of our state. The historiography of the concept of “collaborationism” and the influence of the latter’s genesis on the formation of the modern interpretation, and its distinction as aiding the aggressor state, are considered. The author’s assessment of the questions of qualification under the articles of the Criminal Code of Ukraine: “Treason” (Article 111), “Collaborative activity” (Article 111–1), “Assistance to the aggressor state” (Article 111–2) regarding the delineation of the specified categories of crimes was provided, which have different degrees of severity. Ukrainian legislation distinguishes between the concepts of “state traitor”, “collaborator” and “assistant”, however, due to such detailing of the terms, as a result, the concepts may be replaced in future court verdicts. The processes of the European integration of Ukraine and the fulfillment of the given obligations require clarity of laws and unequivocal implementation. The article notes that the blurring of the boundaries between concepts creates a threat of actually avoiding proportionate punishment for a committed socially dangerous act.

Taking into account the experience of certain European countries, it was found that the separate concept of “collaborative activity” is not used in the legal sphere, as it has mostly political significance. The activities of collaborators in European countries are subject to criminal liability under the qualification of aiding and abetting the enemy (or cooperation with the enemy) in war.

As a result of the research, it is proposed to revise the existing new terminology regarding crimes against the foundations of national security of Ukraine, bringing it into line with international standards and taking into account the requirements of the European integration of our state. According to the authors, it is appropriate to leave criminal liability for cooperation with the enemy during war in the form of “assistance to the aggressor state” with additions and changes to this article and treason. At the same time, excluding “collaborative activity” from the Criminal Code of Ukraine, in its current form, due to duplication of concepts with related crimes.

Вступ. Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації (далі – рф) на територію суверенної держави Україна навесні 2022 р. до національного Кримінального кодексу (далі – КК) були внесені суттєві зміни, серед яких ст. ст. 111–1 «Колабораційна діяльність» та 111–2 «Пособництво державі-агресору». Для вітчизняної кримінально-правової науки, яка функціонує після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р., ці поняття є новелами. Хоча Україна за останні вісім років особливо потребувала визнання окремих видів колабораційної діяльності на користь ворога (держави-агресора) незаконними на рівні кримінального закону. Швидкість, з якою були ухвалені зазначені зміни, частково виправдана вимогами війни, проте нормативна визначеність, юридична чіткість завжди були і залишаються обов'язковими, особливо щодо кримінально-правових норм. На наш погляд, до КК України включили низку по суті різних складів кримінальних правопорушень, тоді як деякі з них прямо конкурують одне з одним, а також із наявними раніше складами злочинів. Саме висвітлення принципових відмінностей термінів «державна зрада», «колабораційна діяльність», «пособництво державі-агресору» та їхнього змістового наповнення дозволить судовій гілці влади надалі вершити правосуддя в інтересах захисту національної безпеки України, а для слідчої практики матиме виняткове значення в питаннях розмежування складів правопорушень, передбачених цими статтями.

Окремий науковий інтерес у нашому дослідженні становлять процеси євроінтеграції України та їхнє значення для формування нових понять у кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки. Оскільки, на наш погляд, здійснення такої юридичної оцінки суспільно небезпечного діяння, пов'язаного зі співпрацею з іноземною державою-агресором може стати корупційним ризиком у слідчо-судовій практиці під час визначення належності до одного із трьох різних складів злочинів, передбачених ст. ст. 111, 111–1, 111–2 КК України. Беручи до уваги той факт, що боротьба з корупцією залишається ключовим чинником у процесі економічного і політико-правового зближення України з європейськими міждержавними структурами протягом 2000–2020-х рр. XXI ст. [1], національне законодавство у пріоритеті має докладати максимум зусиль до виключення будь-яких норм, що мають корупційну складову частину через юридичну плутанину чи неточність, неоднозначність у визначеннях, як у статтях КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-практичних колах юристів, як теоретиків, так і практиків, спостерігається стрімке зростання, особливо після 24 лютого 2022 р.,

цікавості до проблем, пов'язаних із питаннями притягнення до відповідальності осіб, які співпрацюють з окупантами на тимчасово-захоплених територіях України. Проте більшість досліджень, які торкаються проблематики визначення терміна колабораціонізму, є суто історичними і не охоплюють аспекти трактування кримінально-правового змісту даної категорії, необхідної надалі для притягнення до найсуворішого з видів юридичної відповідальності. Серед науковців, які вивчали проблематику співпраці з ворогом (пособництво, колабораціонізм) з вітчизняної історіографії варто назвати таких: Т. Бородіна, Т. Вронська, О. Гончаренко, Я. Грицак, І. Дерейко, О. Лисенко, І. Муковський, В. Шайкан, а також з вітчизняної юриспруденції (М. Бондаренко, В. Ганжело, І. Глушко, К. Кольчинська, О. Кравчук), багатьох інших. Вивчення історично-правового поля минулих років, безперечно, дозволяє отримати характеристику зазначених термінів, проте, на відміну від історичної науки, наука кримінального права не може мати декілька трактувань ого самого терміна, адже за такими тлумаченням фактично стоїть питання наявності чи відсутності складу злочину в діянні особи, отже, і підстав для притягнення до відповідальності загалом.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою наукової роботи є спроба визначення кримінально-правового змісту понять «колабораційна діяльність» і «пособництво державі-агресору», а також схожості та принципової відмінності їх із поняттям «державна зрада», характеристика їх видів і ознак у сучасних реаліях євроінтеграції України. Беручи до уваги різноманітність проявів зазначених видів співпраці осіб із ворогом (державою-агресором), а також фактичну відсутність судової практики через наявність воєнного стану на території України, що обмежує повноту вивчення судових рішень, наші наукові пошуки є продовженням наукових напрацювань у вказаному напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «колабораціонізм» у його класичному розумінні виник у Франції в роки Другої світової війни й означав співпрацю населення або громадян держави з ворогом. У радянський період ця проблема належала до однієї із заборонених, адже в разі її активного вивчення ставилася під сумнів поширена теза про морально-політичну єдність радянського суспільства. Питання співпраці з ворогом розглядалося здебільшого в контексті «зради Батьківщини» та «пособництва» і знайшло своє конкретне відображення в тогочасному радянському кримінальному законодавстві. Лише на початку, точніше в середині 1990-х рр., ця тематика почала активно розвиватися в Україні [2, с. 6].

Нині чинне українське законодавство не містить визначення поняття «колаборація», «колабораціонізм», «колабораційна діяльність» [3, с. 4]. З огляду на те, що насамперед сучасна вітчизняна історіографія оперує поняттями, які є предметом наших досліджень, звернемося до аналізу проблематики інституційного визначення «колабораціонізму» за часів Другої світової війни, який проведено О. Гончаренком в одній із його наукових праць. Автор аналізує низку визначень зазначеного поняття, які надавались окремими вченими-істориками, і заслуговують на увагу в дослідженні етимології терміна «колабораційна діяльність» і формування розуміння того, у чому може полягати така діяльність. Розглянемо деякі із проаналізованих тверджень. Так, Я. Грицак інтерпретує колабораціонізм як співпрацю населення завойованих держав з окупаційним режимом. На наш погляд, на особливу увагу заслуговує запропонований ним поділ колабораціонізму на такі види: вимушений, добровільний та ідеологічний [2, с. 7].

Натепер найвідомішою вітчизняною дослідницею проблем колабораціонізму О. Гончаренко називає Валентину Шайкан [2, с. 9]. Варто звернути увагу на те, що вона визнає колабораціонізм як співпрацю з окупантами в різних сферах життя та вважає, що його варто відрізнити від пособництва, яке також мало місце на теренах України. За визначенням В. Шайкан, пособництво – це добровільне чи вимушене сприяння ворогові, його військовій або цивільній адміністрації у здійсненні військових, економічних, політичних, культурних заходів, спрямованих на укріплення окупаційного режиму [2, с. 9].

Дослідниця зазначає, що грані, які відрізняють ці поняття, – надто тонкі й умовні та не завжди дають змогу чітко класифікувати ті чи ті дії людей під час окупації. Щодо трудової діяльності на окупованій території, то В. Шайкан вважає, що ці дії не можна віднести ні до колабораціонізму, ні до пособництва, оскільки вона не була пов'язана з будь-якими злочинами та була цілком спрямована на виживання в умовах жорстокого окупаційного режиму [2, с. 9–10].

У наш час термін «колабораціонізм» зберігає емоційне забарвлення із часів Другої світової війни. Сучасні історики з обачністю вживають його через політичне навантаження. Зважаючи на ці обставини, неможливо ввести термін «колабораціонізм» до українського законодавства у відриві від історичного багажу, який стоїть за ним [4].

О. Гончаренко узагальнює погляди сучасних науковців і стверджує, що український колабораціонізм – це вимушена чи добровільна співпраця населення окупованої України з гітлерівцями в побутовій, економічній, культурній, адміністра-

тивній, військовій, військово-політичній і репресивно-каральній сферах [2, с. 20].

Якщо розглядати «колабораціонізм» як визначення, наведене у статті КК України, варто зважити на висновки, отримані Н. Добрянською, про те, що цей термін ніколи не був юридичним поняттям [4]. Після Другої світової війни, часу, коли «колабораціонізм» набув знайомого сенсу, за співпрацю з державою-ворогом карали за двома категоріями злочинів. Перша категорія злочинів – це державна зрада та злочини проти порядку несення військової служби. Ці склади злочину застосовувалися в усіх країнах Європи та СРСР. Друга категорія – це воєнні злочини та злочини проти людяності. Союзні держави переслідували за ці злочини лише етнічних німців чи громадян Німеччини, які мешкали на їхніх територіях. У СРСР і країнах, які перебували під його політичним впливом (Угорщина, Фінляндія тощо), покарання за ці злочини застосовувалося для переслідування своїх громадян на рівні з державною зрадою [4].

У деяких країнах для переслідування за менш тяжкі форми співпраці з німецькою окупаційною адміністрацією були запроваджені склади злочинів «непатріотичної поведінки» (наприклад, “indignité nationale” у Франції, “incivisme” у Бельгії). За них покаранням було позбавлення громадянських прав і обмеження доступу до певних посад і професій. Однак покарання у вигляді позбавлення громадянських прав застаріло вже навіть на кінець 1940-х рр. і вийшло з ужитку в 1950-х рр. [4].

Практика покарань у Західній Європі була унормована переважно за такими злочинами, як: державна зрада/злочини проти порядку несення військової служби і воєнні злочини/злочини проти людяності [5, с. 58].

Окремо торкнемось визначень злочинів, які містить Кримінальне уложення Німеччини щодо національної безпеки. У гл. 1 розд. 1 («Зрада миру. Державна зрада і створення небезпеки демократичній правовій державі») містяться дві статті, які передбачають відповідальність за підготовку (§ 80) та підбурювання (§ 81) до агресивної війни [6]. Окремо кримінальна відповідальність за колабораціонізм не визначається.

І все ж для конкретизації, у чому може проявлятися «колабораційна діяльність», зупинимось на прикладах, які наводить М. Наумова у своїй статті, – хто може бути колаборантом, зокрема: учитель, який погоджується працювати за російською програмою; лікар, який працюватиме в новій медичній структурі, створеній окупантами; пожежник-рятувальник, працівник комунального підприємства, поліцейський, медик та інші працівники, які отримують зарплату від окупантів; держслужбовці, які працюватимуть

у новоствореній окупантами організації; підприємець, який укладає договір на ведення діяльності в курортний сезон із виконкомом, створеним окупантами [7].

Проте якби все було так однозначно в наданні юридичної оцінки діям таких осіб, але зовсім ні. На підтвердження складності та неоднозначності соціально-психологічного, етичного явища-феномену, яким є «приватний колабораціонізм» (за визначенням В. Шайкан), звернемось до конкретних прикладів із практики одного з адвокатів, який уже вісім років займається проблемою порушення прав людини через окупацію Криму. Зі свого досвіду він зазначає, що не всі можуть виїхати з окупованих територій, для тих, хто залишається, життя теж триває. Це означає, що люди, які залишилися на окупованих територіях, не можуть відкласти на невизначений час народження або виховання дітей, обходитися без їжі, медичної допомоги тощо. Таку позицію було закріплено Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) за розглядом справи “Demopoulos and Others v. Turkey” від 1 березня 2010 р., яка стосувалась так званої Турецької Республіки Північного Кіпру (далі – ТРПК), яка є окупованою територією, чимось на кшталт Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії тощо й не має статусу незалежної держави. ЄСПЛ наголосив, що час на окупованих територіях не завмирає, відбувається міграція, люди народжуються, умирають, успадковують майно, тому ні юридичний, ані економічний вакуум неможливий [8, с. 628]. Це також вимагає від людей самоорганізації, інакше спільнота дуже швидко повернеться до середньовіччя: з епідеміями, антисанітарією, пожежною безпекою, безграмотністю тощо [7].

Вочевидь, тільки судова практики, яка складеться протягом досить довгого часу в майбутньому, дозволить розтлумачити термін «взаємодія» більш-менш однозначно. Важливо також те, чи дії зроблено добровільно, чи під примусом або у стані крайньої потреби [7].

Погоджуємось із думками, які висловлювались ученими раніше, що і до внесення доповнень до КК України склад злочину державної зради охоплював основні аспекти співпраці з державою-ворогом, рф [4]. І для України важливо застосовувати та вдосконалювати ті засоби притягнення до кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом, які вже існують у законодавстві. Адже головна мета державної політики в цій сфері – це забезпечити встановлення справедливості та покарання винних у сприянні агресії рф в Україні.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямі. Отже, підсумовуючи наявні результати впровадження

у кримінальне право України таких нових термінів, як «колабораційна діяльність» та «пособництво державі-агресору», доходимо висновків, що швидке внесення змін у КК України, а саме в редакцію ст. 111, доповнення новими складами злочинів, передбачених ст. ст. 111–1, 111–2, стало необхідністю реагування на початок повномасштабного вторгнення рф і окупації майже третини українських територій. Особиста думка авторів, за висновками досліджень, що законодавець мав на меті розмежувати поняття «зрадник» (яким буде винна особа за ст. 111 КК України), «колаборант» (винний за ст. 111–1 КК України) та «пособник» (винний – ст. 111–2 КК України). Але з огляду на історіографію формування зазначених понять, а також досвід окремих країн (зокрема, Федеративної Республіки Німеччина у визначенні підбурювання до агресивної війни) і суті процесів євроінтеграції, які нині досить активно тривають у нашій державі, потреби у створенні таких окремих категорій немає. В Україні досить правових механізмів для переслідування за співпрацю з державою-ворогом без створення нового складу злочину «колабораціонізм» [4]. Серед науковців-практиків поширена думка про те, що кримінальні правопорушення за ст. 111–1 КК потребують відмежування від інших суміжних складів правопорушень, що вже були передбачені у КК (ст. ст. 111, 260, 436 КК), а також із тими, що з'явилися пізніше (наприклад, ст. 436–2, а також один з одним – тобто з іншими складами правопорушень, передбачених ст. 111–1 КК) [9, с. 198].

Такі висновки очевидні, оскільки склади злочинів державної зради й інших злочинів проти основ національної безпеки приходять у конкуренцію за змістом, що може спричинити складності в застосуванні цих норм на практиці для обвинувачення за співпрацю з державою-ворогом.

Окрім того, зауважимо, що юридична термінологія іноземних держав (зокрема, окремих країн Європи) не вирізняє «колаборанство» зі змісту «пособництва» чи «співпраці» з ворогом (державою-агресором). Отже, процеси євроінтеграції України та виконання наданих зобов'язань вимагають від усіх гілок влади протидіяти корупції, що, у свою чергу, утілюється в необхідності чіткості законів і однозначності їх дотримання. Зокрема, у своїх працях дослідники вказують на те, що підслідність ст. 111–1 КК України «Колабораційна діяльність» не визначена через ухвалення двох законів в один день і відмінності в їхніх нормах, інші зауважують, що у самій статті наявні технічні помилки у формулюваннях, наприклад у частині 8 – щодо технічних помилок у визначенні кваліфікованого складу злочину [10].

З метою винесення співрозмірного покарання винній у колаборанстві особі кваліфікація за ст. 111–1 КК України «Колабораційна діяльність» має бути в сукупності зі ст. 111 КК України «Державна зрада», але за ч. 6 ст. 111–1 КК України така сукупність виключена. Це, у свою чергу,

свідчить про необхідність внесення подальших змін до аналізованих у статті складів злочинів «державна зрада», «пособництво державі-агресору» та «колабораційна діяльність», можливо, навіть із виключенням останнього в теперішній редакції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єврокомісія назвала вимоги для вступу України в ЄС. *Газета по-українськи*. URL: https://gazeta.ua/articles/np/_evrokomisiya-nazvala-vimogi-dlya-vstupu-ukrayini-v-es/1095147 (дата звернення: 06.09.2022).
2. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. *Військово-історичний меридіан*. 2019. С. 5–24. URL: https://www.vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-5-24.pdf (дата звернення: 26.08.2022).
3. Глушко І., Кольчинська К. Колабораціонізм: аналіз складу нового злочину. *Закон і бізнес*. 2022. С. 2–17. URL: https://zib.com.ua/ua/151081-kolaboracionizm_sklad_novogo_zlochynu_proanalizuvali_advokat.html (дата звернення: 26.08.2022).
4. Добрянська Н. Покарання за колабораціонізм: які уроки світової історії варто врахувати Україні? *ZMINA*. 2021. URL: <https://zmina.info/columns/pokarannya-za-kolaboraczionizm-yaki-uroky-svitovoyi-istoriyi-varto-vrahuvaty-ukrayini/> (дата звернення: 29.08.2022).
5. Чальцева О. Категорія «колабораціонізм» як багатокomпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 56–60. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12184> (дата звернення: 27.08.2022).
6. Кримінальне уложення Німеччини. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 29.08.2022).
7. Наумова М. Хто не виїхав, той колаборант? Болюче питання для тих, хто залишився в окупованих містах і селах. *TEXTY.ORG.UA*. 2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/106829/> (дата звернення: 29.08.2022).
8. Nakimi M., Brunk I. Demopoulos&Othersv. Turkey (Permissibility). *American Journal of International Law*. 2017. Vol. 104 (27.02). P. 628. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/demopoulos-others-v-turkey-admissibility/0C3FAE373529C115832805C067E8C31C> (дата звернення: 29.08.2022).
9. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність науково-практичний коментар до нової ст. 111–1 Кримінального кодексу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3 (20.03). С. 198–204. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo> (дата звернення: 26.08.2022).
10. Ганжело В. Як не стати колаборантом? *ЮРИСТ&ЗАКОН*. 2022. № 13. URL: <https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/ak-ne-stati-kolaborantom> (дата звернення: 26.08.2022).

REFERENCES

1. Chaljeva O.M. (2022). Kateghoriya “kolaboracionizm” jak baghatokomponentnyj naratyv v umovakh vijny [Category “Collaborationism” as a Multicomponent Narrative in Wartime]. *POLITYCHNE ZHYTTJA [POLITICAL LIFE]* (electronic journal), vol. 21.06, № 2, pp. 56–60. Retrieved from: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12184> (accessed: 27 August 2022).
2. Dobrjansjka N. (2021). Pokarannja za kolaboracionizm: jaki uroky svitovoji istoriji varto vrakhuvaty Ukrajini? [Punishment for collaborationism: what lessons of world history should Ukraine take into account?]. *Zmina [ZMINA]* (electronic journal), vol. 03.06. Retrieved from: <https://zmina.info/columns/pokarannya-za-kolaboraczionizm-yaki-uroky-svitovoyi-istoriyi-varto-vrahuvaty-ukrayini/> (accessed: 29 August 2022).
3. Ghanzhelo V. (2022). Jak ne staty kolaborantom? [How not to become a collaborator?]. *JURYST&ZAKON [LAWYER&LAW]* (electronic journal), № 13. Retrieved from: <https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/ak-ne-stati-kolaborantom> (accessed: 26 August 2022).
4. Ghlushko I., Koljchynsjka K. (2022). Kolaboracionizm: analiz skladu novogho zlochynu [Collaborationism: analysis of the composition of the new crime]. *Zakon i byznes [Law and business]* (electronic journal), vol. 03.04, pp. 2–17. Retrieved from: https://zib.com.ua/ua/151081-kolaboracionizm_sklad_novogo_zlochynu_proanalizuvali_advokat.html (accessed: 26 August 2022).
5. Ghoncharenko O. (2019). Problemy instytucijnogho vyznachennja termina kolaboracionizmu, jogho vydiv ta oznak u suchasnij vitchyznjaniy istorioghrafiji [The problems of institutional determination of

the term collaboration, its species and signs in modern domestic historiography]. Vijskovo-istorychnyj meridian [Military-historical meridian] (electronic journal), vol. 23.05, pp. 5–24. Retrieved from: https://www.vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-5-24.pdf (accessed: 26 August 2022).

6. Hakimi M., Brunk I. (2017). Demopoulos&Othersv. Turkey. American Journal of International Law, vol. 104 (27.02), pp. 628. Retrieved from: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/demopoulos-others-v-turkey-admissibility/0C3FAE373529C115832805C067E8C31C> (accessed: 29 August 2022).
7. Kravchuk O., Bondarenko M. (2022). Kolaboracijna dijalnistj naukovo-praktychnyj komentar do novoji statti 111–1 Kryminaljnogho kodeksu [Collaborative activities: scientific and practical commentary on the new Article 111–1 of the Criminal Code]. Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal [Legal scientific electronic journal] (electronic journal), № 3, pp. 198–204. Retrieved from: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo> (accessed: 6 September 2022).
8. Naumova M. (2021). Khto ne vyjikhav, toj kolaborant? Boljuče pytannja dlja tykh, khto zalyshyvsja v okupovanykh mistakh i selakh [Who did not leave, that collaborator? It is a painful question for those who remained in the occupied cities and villages]. TEKSTY.ORG.UA [TEXTY.ORG.UA] (electronic journal), vol. 03.06. Retrieved from: <https://texty.org.ua/articles/106829/> (accessed: 29 August 2022).